

TEORIA ÎN PRESA LITERARĂ ROMÂNEASCĂ

A ANILOR 70

Să convenim că putem vorbi despre teorie atunci când, după închiderea mării filozofiei romantice, pe de o parte, și după hiperspecializarea filozofiei analitice, pe de alta, apar gânditori care re-interpretează arta și literatura/limbajul, în istoricitatea lor, în forme mai puțin ambițioase, dar mai subtile, mai detaliat, din ce în ce mai, se spune astăzi, inter-disciplinar (cf. <https://www.cnrtl.fr/definition/interdisciplinaire>, termenul apare în 1959; pe Webster, în 1926). Din acest punct de vedere, dacă întreaga operă a lui Walter Benjamin este una de teorie, atunci volumul lui Wellek și Warren din 1942 nu este tocmai unul teoretic. Vorbim mai degrabă despre o lucrare de filozofie a literaturii, în sens kantian. Teoria, discurs post-filozofic, pare antinomul practicii, dar orice reflecție asupra practicii – mai ales când o face chiar de la nivelul scriiturii – este teorie.

Rămâne de dezbătut în ce măsură putem vorbi despre teorie înainte de finalul interbelicului, și mai ales în România, aflată în plin proces de traducere a filozofiei vest-europene (*Critica rațiunii pure* este tradusă în 1930 de către legionarul Traian Brăileanu, nu știu dacă e prima traducere după tentativa lui Mihai Eminescu). Nicio altă țară nu atinsese dezvoltarea sistemului universitar din Germania, unde filozofia poate începe să circule nu doar printr-un sistem instituțional regulat, ci să treacă și-n altele, capilare. Școala de la Frankfurt; sociologia germană – care trec mai apoi în State; romanistica, fenomenologia germană nu au echivalent în științele umane occidentale. Pe de altă parte, teoria posedă o dimensiune trans-națională care nu radiază, ci pune naționalul în discuție și în circulație și, alături de alte esențe care rămăneau tot atâtea *impensés* (omul, frumosul, printre ele chiar și literatura), evoluează spre ceea ce avea să se cheme gândire structurală (care, desigur, nu e totuna cu structuralismul). Antropologia este teorie. Cum am fi putut ajunge la actor-network theory dacă nu ar fi traversat gândirea structurală?

Dacă literatura română se dezvoltă instituțional, după 1960, într-un ritm similar cu cel al dezvoltării infrastructurii economiei naționale – Uniunea Scriitorilor devine o instituție fundamentală, iar numărul revistelor crește, ca

și stabilitatea lor – nu același lucru se poate spune despre teorie. Spre deosebire de epoca interbelică, dezvoltarea de acum este una mai degrabă statică și prezidată de prejudecăți esențialiste, cu precădere naționalismul. Nu trebuie să apelăm neapărat la Giorgio Agamben (filozof și teoretician totodată), cel din *Il Regno e la gloria*, ca să ne dăm seama că naționalismul românesc postbelic este întreținut dintr-o producție nejustificată de glorie, ca și cum instituțiile naționale nu ar fi avut altă motivație să apară și să lucreze decât extinderea aurei românității. Re-căderea în istorie globală de după 1989 ar fi demotivat existența acestor instituții, pe care nu le ținea în viață altceva decât cultura gloriei.

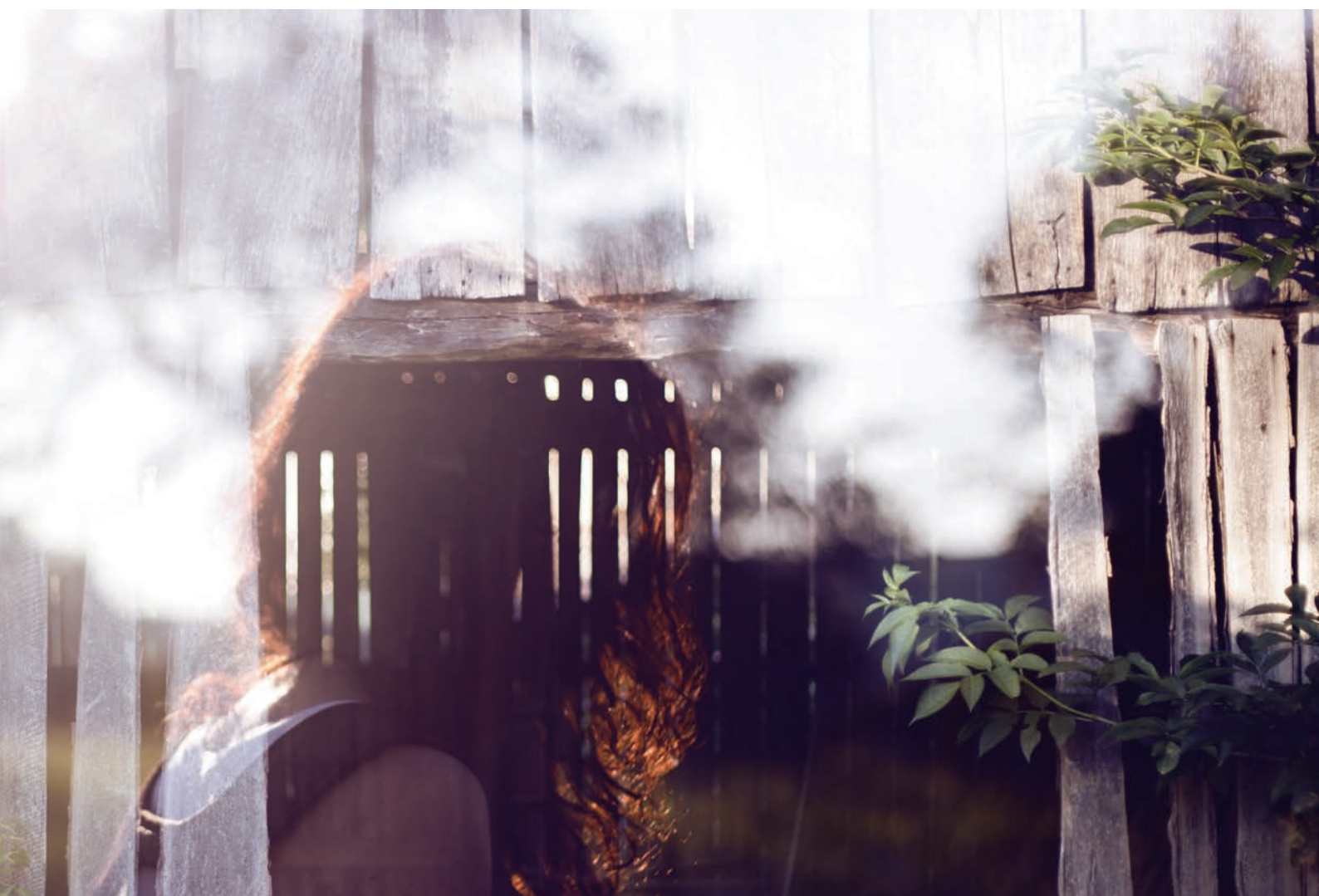
După 1948, teoria apare brusc, militantă și partinică. Așadar, reflecția avea loc undeva, dar undeva foarte sus și foarte departe, iar criticii români nu puteau decât să se facă ecoul unor decizii luate dincolo de ei. După 1964, odată cu deschiderea, are loc un fenomen care, privit astăzi, pare ciudat. Deschiderea a însemnat o slăbire a frontierelor cu Vestul, în general. În domeniul reflecției ideologice, însă, dacă militanța a încetat, ea n-a lăsat spațiul dezlocuit liber pentru reflecție. Vidul de putere a fost ocupat imediat, fără o reconsiderare a conținutului eliminat. Ceea ce a fost lăsat liber de marxism-leninism dirijat a fost ocupat repede cu re-evaluări în context național și, treptat, chiar dacă pe arii restrânse, cu „ceaușism”. În anii 1970, francezii care urmăreau activitatea mediei românești puteau constata tocmai lipsa dezbaterilor teoretice. Citez din două documente oficiale ale Ambasadei Franței în România. Primul citat este din 1977, dintr-o notă despre presa de televiziune, a doua din 1973, poartă numărul 1561 și îi este adresată lui Jean-Marie Le Breton, ambasadorul Franței la București (a plecat dintre noi în 2017, la 90 de ani). Ne aflăm, deci, dacă nu la începutul epocii Ceaușescu, cel puțin în prima ei jumătate.

„(...) Românii sunt pragmatici. Dau relativ puțină importanță chestiunilor teoretice și ideologice.” Și: „În ceea ce privește «educația socialistă», nu putem decât să constatăm absența totală de articole de teorie și de doctrină. Jurnaliștii români nu au cap teoretic. Dar, mai ales, se

feresc să se aventureze într-un teritoriu delicat. Paginile consacrate vieții de partid sunt de o indigență extremă.”

Întrebările care se puneau în presa literară nu erau de ordin reflexiv: ce este literatura după 1945/într-o societate socialistă/modernă?; cum trebuie studiată literatura?; cum poate fi practică literatura și ce rol are aici explozia științelor umane sau aportul altor discursuri? – toate aceste întrebări sunt fie absente, fie sunt formulate la modul patrimonial (propășirea literaturii române) și justițiar-estetic (care opunea adevăratele valori pseudo-valorilor – pe teritoriul estetic, puțin periculos). Întreaga doxă de după 1989, care susține omniprezența ideologiei înainte de 1989, întrebuintează prost un cuvânt, ce-i drept, supraîncărcat. Un

cuvânt al cărui uzaj îl preia chiar din epoca pe care o vituperă. Când Crohmălniceanu publică, în 1972, în întâmpinarea Conferinței naționale a scriitorilor, un eseu în trei părți intitulat *Câteva aspecte ideologice ale studiului literaturii*, acest termen era aproape un hapax în presa noastră literară. Crohmălniceanu scrie despre studiul literaturii în momentul anilor 1970, dincolo de granițele naționale și numind un context ideologic care era, atunci, cel al apariției experților și al pretensei renunțării la primatul politicului: „Depolitizarea maselor, conferirea deciziilor în problemele publice importante unor «specialiști», «masificarea» gusturilor și nevoilor prin omogenizarea lor maximă, investirea științei cu puteri miraculoase etc., toate trădează

A crack in the door to her heart

mentalitatea evocată. Ideologia reapare, aşadar, exact acolo unde se vorbeşte atât de pieirea ei.” Citatul, preluat din partea a doua a articolului, din *Tribuna* (13 aprilie 1972), este unul dintre foarte rarele texte care fac bilanţul ultimului deceniu în cercetarea literară din Europa, mai ales, şi mai ales care ia poziţie faţă de orientările ei. Marxist, Crohmălniceanu ia astfel atitudine împotriva așa-zisului anti-umanism structuralist, pe de o parte, dar denunţul este valabil şi mai târziu, după 1974, când în Franţa marxismul cade sub acuzaţia de discurs de putere şi depolitizarea maselor devine, pentru „noii filozofi”, un *must*. Evident, „depolitizarea maselor” era un proces pe care-l efectua, la noi, tocmai instituţia revistei de literatură.

Crohmălniceanu fusese unul dintre intelectualii obsedantului deceniu. Majoritatea lor dispăruseră din paginile revistelor literare după 1965, alungaţi fie de propria obtuzitate (vezi de pildă cazul lui Novicov), fie tocmai de profesarea marxismului care, fără să fie trecut printr-un proces oarecare, devine tacit indezirabil. Tertulian, un alt teoretician important al epocii postbelice, publică, în acei primi ani de după 1968, încă mai rar decât Crohmălniceanu. La acest început de deceniu opt, dispar din România alţi intelectuali marcanti, de data aceasta conservatori. Matei Călinescu se pregăteşte să plece în State, Nemoianu şi Toma Pavel o făcuseră deja. Rămas în ţară, Adrian Marino militează pentru o teorie literară mai degrabă normativă şi descriptivă decât dialectică şi istorică (vezi articolul *Aspecte critice*, în *Tribuna* din 31 decembrie 1970). Deşi citeşte cărţi recente în limbi străine, în mod sistematic, Marino este un literaturo-centric pur: literatura are nevoie de teorie, susţine el, dar teoria literară în versiunea mariniană apare ca un obiect epistemic kantian, luminat de soarele universalului. Limitele acestui mod de a înţelege literatura nu sunt desemnate doar de așa-zisul criteriu estetic, ci sunt limitele pe care o gândire organicistă le trasează de fiecare dată când trebuie să gândească lumea. Trebuie presupus mai degrabă că Marino se instalează, astfel, în absenţa altor contracandidaţi, în postura de lider al teoriei literaturii din România.

La întrebarea firească – din ce punct de vedere vorbeşte cutare locutor despre literatură? – răspunsul pe care-l dădeau revistele literare româneşti din anii 70 era foarte simplu: din perspectiva unui cititor român de literatură (română) care face abstracţie de orice alt tip de subiectivare în afara celei așa-zis estetice şi în afara celei naţionale, dar fără ca aceste două conştiinţe să fie puse la încercare. Pentru că marxismul era nefrecventabil fără să poată fi respins, era trecut sub tăcere. Pentru că alte curente de gândire

puteau cu greu fi numite fără să fie conectate la marxism, erau de asemenea trecute sub tăcere. Nici capete filozofice, nici prea multe şanse de a pune la contribuţie un cap filozofic. Criticul român al epocii Ceauşescu are în felul acesta timp nu doar să scrie mult, odată cu înmulţirea numărului de reviste literare din România, ci şi să citească cam tot ce apare în materie de literatură autohtonă. Spaţiul literar naţional oficial devine astfel, cu finanţare de la Stat, un loc de dezbateri vie, dar fără miză, abstrasă curentelor ideologice şi, pe scurt, izolată voluntar de trasee internaţionale, cu excepţia unor lucrări care apăreau sau treceau prin releul parizian şi, uneori, prin relee mai mici, europene. Paginile de literatură străină erau ultimele – ultima pagină, în mod tradiţional, din 8, 12 sau 16 câte număra respectiva revistă era cea care se ocupa de spaţiul extra-naţional. Apăreau cronici la traduceri – majoritatea din franceză şi din germană – în număr sensibil mai mic decât cele la volume de literatură română. Doar istoria literară era bine reprezentată – un merit pe care nu se poate să-l treci cu vederea – dar mai niciodată cercetarea istorică nu era cuplată teoretic.

În numele promovării adevăratelor valori – acţiune culturală declarată sau sugerată ca polemică – se făcea o politică literară de grup care privilegia, astăzi o ştim foarte bine, cronica literară mai presus de orice alt gen critic, şi articolul mai presus de carte. Intelectualul mediatic era nu unul audio-vizual, ci gutenbergian. Vitalitatea presei literare, pe fondul unei cenzuri a celorlalte tipuri de discurs umanist, apărea încă şi mai intensă. De aceea, fenomenul supraexpunerii criticii de foileton, al literaturii române contemporane la urma urmei, în detrimentul oricărui alt discurs, trecea neobservat. Adaptabilitatea la mize locale era încurajată de confortul pe care acestea îl ofereau: fără să intre pe teritoriul dezbaterilor ideologice internaţionale, criticii români în marea lor majoritate se jucau de-a construitul şi ciobitul statuiilor locale, într-un ecosistem pe care România socialistă, cel puţin până în anii 1980 în mod deschis, îl întreţinea într-un mod sustenabil.

În această economie închisă, românească, momentul disidenţei anti-ceauşiste n-a făcut decât să justifice mai departe abordarea fetişizantă a autorului şi amânarea reflecţiei. Probabil că cercetarea presei literare a anilor 1980 va aduce date noi în ceea ce priveşte amploarea influenţei post-modernismului asupra felului în care este gândită literatura. Până atunci, însă, deplasarea discursului despre literatură, în România, la distanţă de fluxurile inter- şi trans-naţionale, continuă să se acumuleze în datorii pe care urma se începem să le plătim, uşor-uşor, după 1990.